

Висновки.... Отож, змістове наповнення категорії здоров'я аксіологічними характеристиками та їх обґрунтованість щодо дитячого вікового періоду обумовлена поступальністю розвитку педагогічної науки. Надання педагогами пріоритетності у формуванні тих чи інших складових здоров'я дитини на різних історичних етапах сприяло сучасному окресленню останнього в якості інтегративного, ціннісного поняття. Таку зміну виховних тенденцій можна зобразити у вигляді спрямованості зусиль на: зміцнення фізичного здоров'я дитини (первісне суспільство); забезпечення гармонічного становлення душевних та тілесних якостей (античність); формування духовного здоров'я (середньовіччя); удосконалення як тілесного, так і душевного стану людини (Новий час); зміцнення і збереження здоров'я як єдності фізичного, духовного і соціального (сучасність). Однак на всіх етапах розвитку суспільство не залишалося байдужим до проблеми виховання здорового покоління, як і його діячі, що прагнули сформулювати ціннісне ставлення до нього.

Література

1. Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в./Ред.кол.: глав. ред. В.Д.Шадриков и др. – М.: Педагогика, 1990. – 600 с.
2. Вайнер Э.Н. Валеология: Учебник для вузов. 2001. – М.: Флинта: Наука, 2001. – 416 с.
3. Демокрит. Фрагменты о воспитании // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов /Сост. и авт. А.И. Пискунов. – 2-е изд., перероб. – М.: Просвещение, 1981.– С. 9-10.
4. Модзалевский Л.Н. Очерки истории воспитания и обучения с древнейших до наших времен. – Ч 1. – СПб.: Алетейя, 2000. – 429 с.
5. Метод научной педагогики Марии Монтессори /Сост. и ред. проф. З.Н.Борисова, доц. Р.А.Семерникова. – К., 1993. – 144 с.
6. Образование: идеалы и ценности. – М.: Институт теории образования и педагогики РАО, 1995. – 628 с.
7. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Ликинг //Хрестоматия по истории зарубежной педагогики: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов /Сост. и авт. А.И. Пискунов. – 2-е изд., перероб. – М.: Просвещение, 1981. – С. 11-16.
8. Скумин В.А. Культура здоровья – фундаментальная наука о человеке. – Новочеркасск: ТЕРОС, 1995. – 132 с.
9. Стельмахович М.Г. Плекаймо наше українське дошкілля // Дошкільне виховання. – 1996. – № 1. – С. 4-5.

Анотація

В статті досліджується проблема становлення аксіологічності дефініції “здоров'я” в контексті розвитку дошкільної педагогіки.

Аннотація

В статье исследуется проблема становления аксиологичности дефиниции “здоровье” в контексте развития дошкольной педагогики.

Подано до редакції 26.05.2009.

Рекомендовано до друку докт. пед. наук, проф. Вовк Л.П.

© 2009

Чаговець А.І.

ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ ЯК УМОВА ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ ХІХ СТ.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Утвердження людиноцентристської парадигми у системі освіти передбачає звернення до людини, особистості, індивідуальності, до її внутрішнього світу. Це вимагає докорінного реформування національної системи фізичного виховання, що має стати основою для зміцнення здоров'я дітей та молоді, відтворення фізичного потенціалу народу.

У Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття), у цільовій комплексній програмі “Фізичне виховання – здоров'я нації” відзначено необхідність постійного підвищення рівня здоров'я, створення умов для фізичного та духовного розвитку населення.

Разом із цим слід зауважити, що упродовж останніх років в Україні склалася тривожна ситуація – погіршилися здоров'я й фізична підготовка дітей, учнівської та студентської молоді. Це насамперед пов'язано з кризовим станом національної системи фізичного виховання населення, яка не відповідає сучасним вимогам та міжнародним стандартам. Основними причинами кризи є знецінення соціального престижу фізичної культури і здорового способу життя, недооцінка в дошкільних навчальних закладах соціальної оздоровчої та виховної цінності фізичної культури. Кінцевим результатом такого стану є низький рівень позитивної мотивації до систематичних занять фізичної культури, до здорового способу життя у дітей та молоді. Отже, виникла необхідність радикального перегляду й перебудови системі фізичного виховання підростаючого покоління, формування у молоді морального і психічного здоров'я, набуття знань і вмінь здорового способу життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми...

Загальнотеоретичні питання щодо здорового способу життя та фізичного виховання досліджувались В.Бачиніним, І.Сашиню, О.Царіком, І.Щегловим та ін. Проблеми духовно-фізичного розвитку студентської молоді

розглядалися в роботах В.Барановського, О.Баранова, В. Бондаровської, С.Бубки, В.Горашука, В.Серебряка, О.Олексюк та ін. Культурологічні аспекти фізичного виховання розроблялись у дослідженнях В.Агевіца, В.Бальсевича, І.Биховського, В.Видрина, М.Віленського, Д. Донського, С.Дмитрієва, Г.Наталова, М.Пономарьова та ін.

Формулювання цілей статті... Під впливом соціально-економічних чинників розвитку суспільства, ставлення до проблеми здорового способу життя змінювалося, доповнювалося відповідним змістом, набувало певного значення в ієрархії суспільно вагомих цінностей. Деякі аспекти визначеної проблеми досліджувалися в працях суспільних діячів, учених, педагогів та просвітників (І. Бецького, М.Ломоносова, М. Новікова, Г.Сковороди, О. Суворова), завдяки яким концепція формування здорового способу життя пройшла історичний шлях від окремих ідей до науково обґрунтованих досліджень теорії і практики фізичного виховання.

За дослідженням Г. Приходько, побудова вітчизняної науково обґрунтованої системи фізичного виховання припадає на другу половину XIX століття. На нашу думку, доцільним видається докладне дослідження окресленої проблеми саме цього періоду, розгляд особливостей її становлення та розвитку у структурі науково-педагогічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження... Варто зазначити, що проблема фізичного розвитку, формування здорової особистості стала предметом пильної уваги, всебічного аналізу громадськими діячами, педагогами, ученими, письменниками, лікарями ще в 60-х рр. XIX ст. Цей період характеризується бурхливими, складними, суперечливими процесами структурування сукупності оздоровчих ідей та теорій до органічної наукової системи фізичного виховання. Неоднозначність поглядів на проблему визначала науково-педагогічну думку того часу: не було єдності стосовно змісту, завдань, ролі та значення ідеї здорового способу життя; окремі дослідження та розробки не були узгоджені між собою, не уявляли цілісної наукової системи. (Див. табл. 1.1).

Процес становлення вітчизняної наукової системи формування здорового способу життя ускладнювався не лише тим, що у представників наукової громадськості не були суттєвими соціально-економічні проблеми, загострення яких зміщувало акцент із науково-педагогічних аспектів до соціальних. Саме тому до 70-х рр. XIX ст. питання фізичного виховання у вітчизняній науці ототожнювалися з питаннями здоров'я людини і вирішувалися в контексті медичної проблематики [7].

На сторінках педагогічної періодики того часу публікувалася значна кількість науково-теоретичних статей щодо правил харчування, догляду за одягом та взуттям, приміщень, дотримання особистої гігієни.

На початку 80-х рр. XIX ст., простежується значне розширення кола наукових інтересів спеціалістів, які виходять за межі суто гігієнічних питань. Завдання фізичного виховання розглядається не лише з точки зору медицини, а й з позицій філософії, психології, історії. Особлива увага надається вибору засобів фізичного розвитку особистості, обґрунтуванню умов всебічного розвитку дитини. Розгортаються гострі дискусії з приводу доцільності застосування окремих засобів фізичного виховання для досягнення оздоровчої мети. Наприклад, досить яскраво дискутувалася тема щодо оздоровчих можливостей гімнастики – альтернативним варіантом була обрана фізична праця на свіжому повітрі [8].

Таблиця 1.1

Відображення ідеї формування здорової особистості в науковій думці другої половини XIX століття

Автор	Підхід до проблеми	Мета
М.Чернишевський, М.Добролюбов	Гігієнічний	Удосконалення, зміцнення організму
І.Сеченов	Фізіологічний	Здійснення повноцінного функціонування організму
Д.Писарев	Оздоровчий	Забезпечення повноцінної життєдіяльності організму
І.Паульсон	Методичний	Формування системи знань про здоровий спосіб життя
К.Ушинський	Фізіолого-психологічний	Загартування та зміцнення емоційно-вольової сфери
О.Духнович	Оздоровчий	Зміцнення стану здоров'я

Особливої актуальності набуває проблема організації рухової активності.

У наукових працях багатьох зарубіжних спеціалістів із фізіології, гігієни, психології рухова активність особистості розглядається як умова нормальної життєдіяльності [7].

Процес організації формування здорової особистості значно активізувався у 90-ті рр. XIX ст., коли вітчизняна педагогічна наука збагатилася теоретичними працями та практичним досвідом суміжних наук:

медицини, фізіології, психології. Виокремилися нові підходи до обґрунтування значущості формування здорової особистості:

суспільний – в контексті якого людина розглядалася як складова “суспільної сили”, а її місце в суспільстві обумовлювалося готовністю до осмисленої, самостійної праці, яка залежала від стану здоров'я;

медичний – виховання розглядалося у тісному взаємозв'язку медичними знаннями, у публікаціях значної кількості праць вітчизняних і зарубіжних авторів, досліджувалися позитивні зміни в організмі, які відбувалися завдяки фізичним вправам [2];

трудоий – встановлював взаємозв'язок між фізичним станом здоров'я та ефективністю трудової діяльності (В. Гориневський, Е. Дементьев, Ф. Єрісман) [5, с. 22].

психологічний – дав можливість ученим підійти до глибокого вивчення педагогічних проблем оздоровчого характеру з позицій психології. Так, П. Каптерев визначав фізичне здоров'я, як психологічну категорію, що тлумачилася як умова формування особистості [1, с. 96-97].

Завдяки проведеним дослідженням та зусиллям вітчизняних педагогів, лікарів, психологів, поглибленому вивченню та застосуванню зарубіжного досвіду у 80-х рр. XIX ст. ідея зміцнення здоров'я учнів набула особливого значення, розроблялися та удосконалювалися засоби, організаційні форми фізичного виховання. Значущість фізичного розвитку молоді ідея формування всебічно розвинутої, гармонійної особистості визнавалася метою фізичного виховання.

Необхідно зазначити, що вивчення зарубіжного досвіду дослідження проблеми розвитку здорової особистості, безперечно, мало позитивний вплив, оскільки вітчизняна теорія фізичного виховання перебувала на стадії зародження та формування і значно відставала від інших напрямів педагогіки. Практичними працівниками і вченими Західної Європи вже були проведені спеціальні теоретичні та методичні розробки щодо фізичного виховання дітей, а в Німеччині, Франції й Англії сформувалися свої наукові школи. Однак, упровадження зарубіжного досвіду в діяльності шкіл України найчастіше наражалося на відверту критику.

Вагомий внесок у розвиток оздоровчих ідей у вітчизняну систему фізичного виховання зроблено прогресивними діячами того часу П. Лесгафтом, Е. Покровським, А. Вереніусом, Е. Дементьевим та іншими. Їхні науково-теоретичні розробки, публікації та практична діяльність підкреслили актуальність педагогічних досліджень, що значно активізувало та розширило коло питань наукового пошуку.

Необхідно зазначити, що на межі XX століття динаміку розвитку оздоровчих ідей підсилювала суперечливість поглядів на цю проблему представників двох напрямів – оздоровчої (гігієнічної) та освітньої концепцій.

Фундатор освітнього напрямку П. Лесгафт чітко диференціював поняття “фізичне виховання” та “фізична освіта”, підкреслював, що фізична освіта за своїми завданнями та методами відрізняється “від звичайної гімнастики, що переслідує переважно санітарні цілі” [7, с. 28-29].

Фізична освіта, за його переконанням, як невід'ємна частина загальної освіти школярів має сприяти головній меті школи – вихованню “ідеально нормальної” особистості, гармонійному та всебічному розвитку учнів. Мета фізичного виховання, за П. Лесгафтом, – досягнення людиною свідомого керування своїм тілом, формування культури рухів.

Автор і засновник оздоровчого напрямку відомий дитячий лікар і педагог, редактор журналу “Вестник воспитания” Е. Покровський, вперше виокремив оздоровчу складову процесу фізичного виховання. Учений відстоював ідею про те, що фізичне виховання має, насамперед, сприяти зміцненню здоров'я. На думку Г. Приходько, підходи Е. Покровського до дослідження проблеми фізичного виховання знайшли подальший розвиток у працях І. Гердера, Е. Дементьева, А. Зака, Н. Філітіса, Г. Явейна та інших учених. Представники оздоровчого напрямку визначали мету фізичного виховання як досягнення високого оздоровчого ефекту, що й має сприяти всебічному розвитку фізичних здібностей учнів. Обґрунтовувалося завдання фізичного виховання: зміцнення здоров'я учнів і створення “міцної основи на все життя”, (розвиток витривалості, загартованості, адаптованості організму) [4].

На відміну від прихильників освітнього напрямку, Е. Покровський розвинув і творчо переосмислив ідеї вітчизняних і зарубіжних педагогів. Усю систему фізичного виховання він розглядав як сукупність двох основних структур: постійної або інваріантної, що включала такі елементи як мета та завдання; варіативної, що об'єднувала форми та засоби, які диференціювалися відповідно до індивідуальних, вікових особливостей дитини, умов її навчання. За переконанням ученого, мобільність і гнучкість варіативного компонента забезпечувала ефективність виховного процесу в цілому.

Слід зазначити, що оздоровчий напрям, на відміну від освітнього, переважали у науковій і громадській думці того часу. Позитивним чинником популяризації науково-педагогічних ідей виховання здорової особистості була широка презентація оздоровчої тематики в чисельних публікаціях журналів (“Вестник воспитания”, “Образование”, “Русская школа”). Водночас, погляди представників оздоровчої концепції відображали актуальні проблеми людства (як нашої країни, так і Західної Європи), тому мали багатьох прихильників у науковому середовищі того часу.

Наприкінці XIX століття особливої актуальності набули проблеми погіршення здоров'я учнів. Необхідність кардинальних змін у цьому аспекті зазначали й шкільні лікарі, дослідження яких показало, надзвичайно низький рівень фізичного розвитку більшості учнів, вони зафіксували стан постійної втомленості школярів під час занять. Наприклад, фізіолог і педагог В. Данилевський, який працював у 1-ій Харківській чоловічій гімназії в 1901 р., дав критичний аналіз роботи навчального закладу і разом із іншими проблемами, констатував незадовільний стан здоров'я учнів: у 63% – порушення зору; у переважній більшості – викривлення хребта; у багатьох випадках – головні болі, нервові хвороби тощо [6, с. 32].

Причинами, які на думку лікарів, призвели до такого психофізичного стану учнів були: неправильне положення тулуба під час занять; значна за часом тривалість навчальних занять; малорухомість учнів протягом усього шкільного дня; недостатня кількість предметів з фізичного виховання або недосконала методика їх викладання. Деякі педагоги й лікарі вважали за необхідне ввести в процес фізичного виховання вправи, які сприяли б попередженню розумового напруження. Наприклад, В. Гориневський рекомендував запроваджувати такі фізичні вправи, "які не стомлюють мозок" [3, с. 168]. Завдяки підвищенню інтересу лікарів і педагогів до проблеми фізичного виховання помітно зросла чисельність публікацій і монографій із вищезазначеної проблеми. Якщо у 80-х роках XIX століття за цією темою було опубліковано 58 праць, то в період 1890-1900 рр. – понад 300. Різні аспекти теорії та методики фізичного виховання стали предметом дискусій на педагогічних з'їздах і медичних форумах наприкінці XIX ст.

Висновки... Отже, значна роль у розробці нових педагогічних ідей щодо значення фізичного розвитку особистості, формування навичок здорового способу життя належала вітчизняним педагогам XIX ст., які прагнули оновити духовну природу людини, забезпечити природній її розвиток.

Напрямом подальшої розробки проблеми вважаємо розкриття науковцями особливостей формування навичок здорового способу життя на різних етапах соціально-економічного розвитку суспільства.

Література

1. Верениус А.С. Новый взгляд на отношение психологии к воспитанию // Образование. – 1901. – № 4. – С. 90-98.
2. Вячеслав М. О некоторых законах психического утомления // Образование. – 1900. – № 4. – С.1-2.
3. Гориневский В.В. Заметки по гигиене обучения // Образование. – 1892. – № 2. – С. 161-170.
4. Дементьев Е.М. Гимнастика или игры ? // Вестник воспитания. – 1892. – № 3. – С. 104-109.
5. Деметр Г.С. Труды представителей гигиенического направления в физическом воспитании России как один из источников разработки требований РСДРП в области охраны здоровья и физического развития трудящихся // Проблемы истории физкультуры. – М.: ГЦОЛИФК, 1986. – С. 20-23.
6. Кін О.М. Проблеми навчання та виховання в педагогічній спадщині М.Ф.Сумцова: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Харків, 2001. – 208 с.
7. Приходько А.И. Проблема физического воспитания личности в педагогической журналистике (вторая половина XIX – начало XX века): Дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01. – Харьков, 1999. – 216 с.
8. Протоколы Заседаний Санкт-Петербургского Педагогического общества // Народная школа. – 1879. – № 6-7. – С. 79-80.

Анотація

У статті висвітлено ідеї вітчизняних педагогів XIX ст. щодо ролі здорового способу життя у розвитку гармонійно розвиненої особистості, виокремлено нові підходи до обґрунтування значущості окресленої проблеми.

Аннотация

В статье освещены идеи отечественных педагогов XIX относительно роли здорового способа жизни в развитии гармонично развитой личности, выделены новые подходы к обоснованию значимости данной проблемы.

Подано до редакції 16.04.2009.